

B.

Města a jejich význam
pro hospodářské dějiny

Najstaršie mestá na Slovensku na základe historických dokladov

RICHARD MARSINA

Cieľom tohoto stručného príspevku je poukázať na najstaršie mestá na Slovensku na základe historických dokladov. Medzi najstaršími mestami na Slovensku nespomína sa ani jedno také mesto, ktorého uvádzanie v tejto súvislosti by mohlo vzbudiť prekvapenie. Chce sa tu len pripomenúť, že stav historicko-archeologického výskumu, jeho doterajšie výsledky u viacerých tu spomínaných miest, nezodpovedajú – nepotvrdzujú dostatočne to, čo vyplýva z historických dokladov a že teda by týmto mestám malo historickoarcheologické bádanie venovať zvýšenú pozornosť. O historicko-archeologickom bádani hovorím preto, lebo chronologicky tu ide predovšetkým o obdobie 9.–12., ba ešte viac 11.–12. storočia. V prvom rade tu ide o mestá a mestské osídlenie a nie o pevnostné stavby, ktoré v týchto mestách, alebo popri nich jestvovali a ktoré sú historicko-archeologickým výskumom lepšie prebádané, ako mestá alebo mestské osídlenie samo.

Keď sa hovorí o mestách, myslia sa tu v prvom rade aglomerácie mestského charakteru, u ktorých sa u nás až od druhej tretiny 13. storočia začíname stretávať s udeľovaním privilégií. Možno ešte stále, prinajmenšom v podvedomí pretrvávajúca stará predstava o spájaní začiatkov miest až s udelením privilégií, výsad a o ich zakladaní akoby na zelenom koreni, je na príčine tomu, že archeologicko-historickým výskumom preskúmané pevnostné stavby, prípadne sakrálne stavby sa považujú za dostatočné indície – doklady na jestvovanie týchto miest. Toto však dnes už nemôže stačiť ani historikovi, a tým menej archeológovi stredoveku. Že tieto mestá žili, jestvovali, že boli miestami konania pravidelných trhov, vyberania mýtnych poplatkov atp., to u väčšiny tu v ďalšom spomínaných miest priamo dokladajú zachované hodnoverné písomné doklady už pre 11.–12. storočie, alebo to vyplýva zo zohľadnenia všeobecného historického vývoja, prípadne z indícií alebo paralel či analógií. Veľmi málo vieme o rozsahu – veľkosti týchto mestských aglomerácií a o ich vnútornej štruktúre.

Ťažko možno pre budúcnosť predpokladať, že sa nájdú nové doteraz neznáme historické doklady pre 11.–12. alebo prvú polovicu 13. storočia. Z hľadiska historika tu viac možno očakávať od hĺbkového skúmania a rozboru doterajších historických prameňov a ich nového výkladu – interpretácie, pričom oporou môže byť aj porovnávanie so situáciou a výsledkami výskumu v iných oblastiach. Preto veľmi významná úloha tu ná pripadá historickej archeológii, ktorej možnosti sa v tejto súvislosti môžu javiť omnoho perspektívnejšie, nádejnejšie pri objavovaní nového, doteraz nepoznaného, než u historika. Každý, hoc aj len čiastkový výsledok historickej archeológie bude v tomto smere významným doplnkom, prínosom k poznaniu našich starých mestských aglomerácií.

Opätovne zdôrazňujem, že pri výskume sa musíme úplne zbaviť aj v podvedomí starej predstavy o zakladaní miest na zelenom koreni a ich vznik dávať mechanicky do súvisu s udeľovaním výsad, akoby až odvtedy bola začínala aktívita a život hodné povšimnutia. Dnes bezpečne vieme už aj na základe len histo-

rických dokladov a indícií, že vydanie výsad našim najvýznamnejším mestám predchádzal dlhší vývoj, dlhšie obdobie, počas ktorého príslušná sídlisková aglomerácia plnila funkciu centra užšieho regionálneho alebo aj nadregionálneho významu. U týchto dokázateľných aglomerácií je správnejšie chápať udelenie výsad a tým teda právnym vznik výsadného mesta, ako vznik novej výsadnej právnej jednotky v rámci alebo popri už predtým jestvujúcej sídliskovej aglomerácii.

Konkrétne sa tu bude hovoriť o Nitre, Bratislave, Trnave, Trenčíne, Banskej Štiavnici, Levoči a Košiciach, lebo z historického hľadiska za najstaršie možno považovať tie mestá, ktorých kontinuita doložiteľne siaha alebo ju možno predpokladať pred 13. storočím. Nitra a Bratislava, v ktorých sa už aj doteraz uskutočnili rozsiahle historicko-archeologické výskumy sú tu zaradené (stručne!) kvôli úplnosti. Lebo keď hovoríme o najstarších s prítomnosťou kontinuitných mestách na Slovensku, nemožno ich vynechať. Historické doklady, z ktorých sa tu vychádza nie sú nové ani neznáme, iba ich interpretácia je v niektorých prípadoch trochu pozmenená. Ide tu vlastne skôr o určité postrehy – poznámky a nebudú sa tu vypočítavať všetky pramenné historické doklady, ktoré sa k jednotlivým mestám zachovali.

N i t r a je aj podľa historických dokladov našim najstarším a do prelomu 12./13. storočia nesporne našim najväčším a najvýznamnejším mestom. Najstarší písomný doklad na ňu je už z 9. storočia a spomína sa v mnohých kronikách 11. až 12. storočia.¹ Na základe doterajších archeologických výskumov sme o nej omnoho lepšie informovaní pre 9. storočie, ako pre obdobie od 11. do polovice 13. storočia. Tak ako v 9. storočí, aj vtedy bola Nitra sídliskovou aglomeráciou. V 11. storočí bola jedným z dvoch hlavných sídiel údelných vojvodov v rode Arpádovcov – nástupcov trónu. V čase udelenia mestských výsad uhorským panovníkom Belom IV. (1248) jestvovalo na území Nitry viacero právno-správnych sídliskových jednotiek (juridík). Okrem výsadného kráľovského mesta, tu bol (vtedy ešte) kráľovský hrad s Podhradím (neskôr Horné Mesto), osada (ulica) patriaca kapitule a šľachtický majetok Párovcc; ďalšia časť územia Nitry patrila zoborskému benediktínskemu kláštora. Na významný zástoj Nitry poukazuje aj množstvo sakrálnych stavieb na jej území. Okrem katedrály (z 11. storočia) bolo tu sídlo druhého najväčšieho a najbohatšieho benediktínskeho kláštora na území Slovenska, zoborského kláštora, ktorého jestvovanie možno s istotou predpokladať už na prelome 10./11. storočia a nie je vylúčené, že jeho vznik môže siahať až do veľkomoravských čias. Z Nitry je aj najstarší zachovaný doklad na jestvovanie školy na Slovensku. Jestvovanie františkánskeho kláštora v Nitre už v druhej štvrtine 13. storočia je tiež dokladom, že tu šlo o významnejšiu mestskú sídliskovú aglomeráciu. Z prvého zachovaného úplnejšieho súpisu fár z konca prvej tretiny 14. storočia vyplýva, že v Nitre bolo vtedy 3–5 farských obvodov; osídlenie treba hľadať okolo ich centier (kostolov). Stav 11.–12. storočia na niektorých miestach nie je zhodný so stavom 9. storočia, pretože bola sčasti porušená kontinuita a vznikli nové objekty. Oporu pre archeologický výskum v Nitre by mohla prípadne poskytnúť metácia, inzerovaná vo výsadnej listine z r. 1248. Aj keď výsadná listina, vrátane v nej inzerovanej metácie, je pravdepodobne interpolovaná, jej celkové znenie pôsobí hodnotne, takže napr. zmienku o kúrii alebo paláci (palatium), ktorý nepochybne bol kamennou stavbou možno považovať za dôveryhodnú.²

B r a t i s l a v a je písomne doložená už k začiatku 10. storočia. Množstvo dokladov v rozprávacích prameňoch je o nej z 11. a 12. storočia, pretože bola významnou pevnosťou na pohraničí Uhorska voči Rakúsku a Nemeckej ríši.³ Práve táto okolnosť asi spôsobila, že základné mestské výsady dostala aj v našich pomeroch pomerne neskoro, až v r. 1291, hoci na to, že bola miestom konania pravidelného trhu je priamy doklad už z polovice 12. storočia.⁴ Združená kapitula a pre-

poštský kostol sv. Spasiteľa sa z hradu sťahujú už začiatkom 13. storočia do mesta, ktoré sa v pápežskej listine označuje ako „burgus“.⁵ Aj keď mestské výsady sú až z r. 1291, zachovali sa konkrétne hodnoverné doklady, že Bratislava mala už aj pred ich udelením určitú samosprávu.⁶ Keď opäť výjdeme zo situácie 13. storočia, tak sa nám priestor Bratislavy už vtedy javí sídliskovou aglomeráciou.⁷ Okrem hradu a podhradia-burgusu to boli Vydrica, vyľudnená údajne za tatárskeho vpádu, Széplak-Schöndorf-Krásna Ves a tri sídliskové zoskupenia okolo kostolov sv. Ondreja, sv. Vavrinca a sv. Michala. Okrem toho bol v Bratislave už pred r. 1241 ženský cisterciatský kláštor a v druhej polovici 13. storočia na okraji vtedajšieho vnútorného mesta františkánsky kláštor.

Trenčín je tretím mestom na Slovensku, ktoré je priamo doložené v kronikách od 11. storočia (1069?).⁸ Ak by sme sa opierali o pravdepodobné nepriame údaje, tak jeho spomínanie v kronikách (bez výslovného uvedenia mena) je ešte o niečo staršie, pretože začiatkom 11. storočia bol asi sídlom Prokuja, príbuzného uhorského kráľa Štefana I. zo Sedmohradska, ktorého vypudil zo Sedmohradska.⁹ Podľa toho teda bol Trenčín už na rozhraní 10./11. storočia sídelným mestom provincie (nazývanej Vag – Považie) na pohraničí uhorského, českého a poľského štátu a svoje postavenie ako významná pohraničná pevnosť a sídlo kráľovskej župy si udržal aj naďalej. Aj keď v tejto súvislosti významná funkcia pripadala hradu, paralelne s tým tu už vtedy muselo jestvovať aj hradske mesto Trenčín. Jeho konkrétnu polohu by mohol určiť iba archeologický výskum. Z geografického hľadiska tu prichádzajú do úvahy viaceré polohy. Vyššie položená časť (úpätie hradného kopca) neskoršieho gotického mesta, obrovský areál hradu, ktorý tieto veľké rozmery nadobudol postupne až od konca 13. do prelomu 15./16. storočia, alebo staré mesto v Trenčíne mohlo ležať na juhozápad od hradu, na časti dnešnej Breziny. Ak vychádzame z najstarších listinných písomných dokladov zo začiatku 12. storočia, tak vtedy sa Trenčínom nazývalo omnoho väčšie územie, než bol chotár Trenčina od 13. do prvej polovice 20. storočia. Trenčín tvoril vtedy sídliskovú aglomeráciu, v rámci ktorej mali majetky aj obe naše najstaršie cirkevné inštitúcie (zoborský kláštor a nitrianske biskupstvo) a okrem nich sú vo vtedajšom priestore Trenčina doložené už na prelome 11./12. storočia ďalšie samostatné majetky – sídliskové jednotky, z ktorých niektoré si svoju samostatnosť udržali aj neskôr (Nozdrkovce, Belá). Okolnosť, že mestské výsady dostal Trenčín až pomerne veľmi neskoro, možno vysvetliť (podobne ako u Bratislavy) jeho významnou strategickou funkciou z celokrajinského hľadiska, pri čom dominoval kráľovský hrad a jeho župan-kastelán a nepovažovalo sa za primerané, aby sa z jeho priamej kompetencie vyčlenila časť ním spravovaného územia a povolila sa samostatná správa tam bývajúcim obyvateľom (šťasti remeselníkom a obchodníkom).

Trnava patrí tiež medzi mestá, ktoré mali charakter mesta skôr, než je dátum ich základného privilégia (1238), ktoré sa udeľovalo už tam bývajúcim obyvateľom.¹⁰ Významnejším sídliskom musela byť Trnava už v r. 1211, keď desiatky z jej kostola sv. Mikuláša boli v stave zlepšiť hmotné postavenie Ostrihomskej kapituly.¹¹ Vychádzajúc z patrocínia, pri kostole sv. Mikuláša, šlo asi o trhovú kupeckú osadu, ktorá tam musela jestvovať najneskoršie na rozhraní 12./13. storočia. Za doklad pre jestvovanie starej kupeckej osady (pri) Trnave možno považovať aj odlišnosť maďarského pomenovania Trnavy od foriem používaných v slovenčine, latinčine a nemčine. Táto rozdielnosť v pomenovaní priam narádza k predpokladu, že pomenovanie Trnava označovalo pôvodne starú slovenskú osadu, ležiacu pri Trnávke (čo ináč tvrdila už aj doterajšia historiografia¹²). Keď sa (najneskoršie v druhej polovici 12. storočia) okolo trhoviska, ležiaceho v bezprostrednom susedstve starej osady Trnava vytvorila osada – ulica, pravdepodobne predovšetkým z obchodníkov, dostala podľa dňa, v ktorý sa tu pravidelne konával trh pomeno-

vanie Sobota, po maďarsky Szombat – Szombathely.¹³ V prvých desaťročiach 13. storočia došlo pravdepodobne paralelne s prílivom obyvateľstva k rozkvetu tejto osady, ktorý vyvrcholil udelením výsad v r. 1238. Dovtedy boli nepochybne Sobota aj Trnava samostatnými sídliskami a asi až v súvislosti s udelením výsad došlo k ich právnemu splynutiu, kým sídlíštné splynutie trvalo asi dlhšie.

B a n s k á Š t i a v n i c a je dokázateľne našim najstarším banským mestom. Nesporný je jej veľký hospodársky význam už koncom 12., ale najneskoršie v druhom desaťročí 13. storočia,¹⁴ skedy máme už konkrétne čiastkové údaje o tamojšej produkcii striebra. Najneskoršie v prvej tretine 13. storočia tuná jestvovala väčšia sídlisková aglomerácia mestského charakteru s veľkým farským a dominikánskym kostolom.¹⁵ Nezachovala sa nijaká základná výsadná listina pre Banskú Štiavnicu, no pritom už v r. 1255 sa udeľuje banskoštiavnické právo Banskej Bystrici.¹⁶ Aj najstaršia listina vydaná mestom na Slovensku, je z r. 1275 z Banskej Štiavnice.¹⁷ Nie je vylúčené, že začiatky mestskej organizácie a mestského života pochádzajú z čias pred druhou tretinou 13. storočia, odkedy až bolo v Uhorsku zvyčajné vydávanie výsadných listín mestám.¹⁸ V modernej odbornej literatúre ostali nepovšimnutými údaje slovenského osvieteného historika Jána Severiniho, z jeho prehľadu dejín Štiavnice, napísaného r. 1764, v ktorom hovorí o starom meste v Banskej Štiavnici.¹⁹ J. Severini staré mesto považuje nie za hrad, ale za skutočné mesto. V smere severojužnom bolo vraj Staré mesto 500 krokov dlhé a celé bolo obohané múrom a priekopou. Zdá sa, že malo dve námestia a päť veží s opevnením. Z budov sa (zrejme do čias J. Severiniho) zachovali len zvyšky jedinej, do výšky päť siah, s hrúbkou múrov päť stôp. Po vybudovaní mesta v údolí mohlo vraj toto opevnenie slúžiť ako útočisko pre jeho obyvateľov, keď sa blížil nepriateľ. Podľa Severiniho bolo vraj Staré mesto zničené úplne Tatármi. Ak zachované architektúry „nového“ mesta v Banskej Štiavnici možno datovať do čias okolo r. 1230, potom Staré mesto musí byť ešte staršie. Iba archeologický výskum môže potvrdiť alebo vyvrátiť spomínané údaje J. Severiniho, ktoré o viac ako generáciu starší M. Bel vo svojom diele neuvádza.

L e v o č a bola od druhej polovice 13. storočia sídlom grófa spišských Sasov. Staršie stredoveké archívne doklady na Levoču sú veľmi medzerovité, pretože tam v 16. storočí pri veľkom požiari mesta zhorel aj mestský archív.²⁰ Ak príchod spišských Sasov predpokladáme v časoch Gejzu II., teda okolo polovice 12. storočia, tak je pravdepodobné, že Levoča už odvtedy bola centrom spišských Sasov. Podľa starého kronikárskeho údajá, ktorého hodnovernosť sa nepovažovala za jednoznačne spoľahlivú, mesto vo svojej doterajšej polohe vzniklo až po tatárskom vpáde.²¹ Starším sídliskom-mestom tu musela teda byť Stará Levoča, ktorá ležala v inej polohe ako neskoršie stredoveké mesto. Historicky, z jestvujúcich dokladov, bola táto otázka neriešiteľná. A práve v prípade Levoče stredoveká archeológia dokázala, že Stará Levoča ležala skutočne na inom mieste a že kronikárska správa je, pokiaľ ide o jej základný údaj, hodnoverná. Vykonaný archeologický výskum priniesol mnoho nových poznatkov,²² no bolo by treba v ňom pokračovať a rozšíriť ho. Vychádzajúc z názvu, aj Stará Levoča musela vzniknúť popri starej slovenskej osade, čiže z historického hľadiska treba predpokladať, že tu aspoň kratší čas mohli vedľa seba jestvovať dve osobitné sídliská. Iba podrobný archeologický výskum by mohol zistiť v akom boli vzájomnom vzťahu, ako vyzerali po stavebnej stránke, aké typy príbytkov sa tu používali, aký rozdiel bol medzi príbytkami pôvodných obyvateľov a nových prisťahovalcov. Keďže Stará Levoča ležala v dnes nezastavanom priestore, je tu o mnoho väčšia možnosť archeologického výskumu, ako v iných našich najstarších stredovekých mestách. Iste by stálo za pokus, usilovať sa dať odpoveď na nadhodené otázky, pretože dnes (azda s výnimkou Banskej Štiav-

nice) niet nikde u nás takých priaznivých podmienok pre vykonanie komplexného archeologického výskumu starého mesta.

Košice sú mestom, ktorého základné výsady sú spred r. 1249. Úplnú súdnu a správnu autonómiu získali až r. 1347.²³ T. Lamošom nájdená listina v Maďarskom krajinskom archíve posunula najstarší písomný údaj na Košice k r. 1230,²⁴ kedy to bola už vyvinutá osada s vlastným kostolom, ktorá teda jestvovala už pred príchodom hostí do Košíc (asi okolo r. 1248).²⁵ Už v 13. storočí sa v Košiciach usadili dominikáni, čo dokazuje, že tu šlo o významnejšiu aglomeráciu mestského charakteru, skladajúcu sa na začiatku najmenej z dvoch sídlitných jednotiek, pôvodnej starej osady domácich obyvateľov a novej osady obývanej prisťahovalcami. Iba podrobnejší archeologický výskum by mohol osvetliť ich vzájomný vzťah.

Som si vedomý, že skúmanie starých mestských aglomerácií patrí k veľmi obťažným, azda najobťažnejším úlohám historickej archeológie. Je to tak preto, lebo v prevažnej miere ide zväčša o výskum na miestach, ktoré sú dodnes osídlené, zastavané, takže neraz jestvujú len občasné príležitostné možnosti uskutočniť výskum na týchto miestach. O to viac sa však treba usilovať, aby sa tieto občasné možnosti plne využili a neopomenuli sa, či nezanedbali. Obťažnosť môže spočívať aj v tom, že nálezy niekedy môžu byť v relatívne väčšej hĺbke, čo je zapríčinené nielen sídliskovou kontinuitou, ale aj prípadnými terénnymi úpravami v minulosti.

Ak sa tu spomínali viaceré známe historické údaje, uviedli sa preto, aby sa poukázalo, že ich nemožno interpretovať mechanicky, čo si dôkladne musí byť vedomý nielen historik, ale aj historický archeológ, pre ktorého sú tiež nie nepodstatným ukazovateľom. Rok vydania privilégia je síce rokom udelenia výsad, ale nie rokom začiatku intenzívnejšieho života, ktorý mohol začať intenzívnejšie pulzovať už skôr, aj keď sa na to nezachovali priame historické doklady. Preto ani historický archeológ nemá chápať príslušný rok ako výlučného ukazovateľa, o ktorého môže opierať svoje absolútne datovanie. Rok vydania privilégia je pre historika aj historického archeológa iba orientačnou pomôckou, ktorej celkový význam možno zhodnotiť až po komplexnom zvážení všetkých komponentov prichádzajúcich do úvahy. Pri ich zvažovaní nie je nepodstatná ani kvalita historického faktu, o ktorý tu ide. Práve naopak. Sú aj také historické javy, či fakty, ktoré predpokladajú dlhodobé jestvovanie vyššieho stupňa hospodárskeho vývoja (napr. budovanie mestských opevnení – ak len pravda štátne záujmy nehrali pri tom významnú úlohu). Pri historických faktoch takéhoto druhu ani priame vyjadrenie výsadnej listiny o nich nemusí znamenať ich uskutočnenie – jestvovanie už v čase vydania listiny alebo bezprostredne po ňom. Inými slovami a lapidárne povedané, nemali by sa vyskytovať argumentácie – zovšobecnene typu –, že „to alebo ono nie je alebo nemôže byť staršie, lebo mestské privilégium je až z určitého konkrétneho roku“ atp. Povedaným sa neznehodnocuje konkrétna chronologická výpovedná hodnota hodnoverných historických prameňov, len sa upozorňuje, že sa nesmie chápať a interpretovať mechanicky, ale uvážene.

Nerád by som bol, keby sa tu prednesené chápalo ako kritika doterajšej práce historickej archeológie. Historici sú a budú vďační za každý nový poznatok, zistený historickou archeológiou. Ide tu predovšetkým o apel, výzvu, aby sa v budúcnosti prihliadalo k tu prednesenému a aby sa v rámci daných možností, čo najintenzívnejšie rozvíjalo historicko-archeologické bádanie v priestoroch našich najstarších miest, čo bude slúžiť k prospechu a rozrastu poznatkov historickej archeológie a rovnako to bude prínosom a oporou pre ďalšiu prácu historikov.

Poznámky

- 1 Prchľad o najstarších dejinách Nitry por. v zborníku Nitra. Zost. J. Fojtik, Bratislava 1977, najmä v príspevkoch B. Chropovského (s. 13–27) a R. Marsinu (s. 27–41).
- 2 Marsina, R. (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae (ďalej CDSI) II, č. 272 a 298.
- 3 Všeobecne k najstarším dejinám Bratislavy por. Dejiny Bratislavy. Zost. Vlad. Horváth–D. Lehotská–J. Pleva, Bratislava 1978²; autormi príslušných častí sú J. Bartl, V. Jankovič a T. Štefanovičová (s. 30–50). Doteraz stále ešte najobširnejšie sú najstaršie dejiny Bratislavy spracované v diele Ortway, Th.: Geschichte der Stadt Presburg I–IV, Bratislava 1892–1912.
- 4 CDSI I, s. 78, v č. 80.
- 5 CDSI I, s. 104 a 190, č. 125 a 249.
- 6 Priame doklady na to sú z r. 1279, 1280 a 1288; Ortway, Th.: c. d. III, s. 389; Wenzel, G. (ed.): Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (ďalej CAC) IV, s. 217, č. 130; tamže s. 309 a 310, č. 199 a 200.
- 7 Prchľadne túto situáciu načrtla (ale bez Vydrice) M. Stieberová vo svojej kandidátskej dizertácii Územný rast Bratislavy, Bratislava 1983.
- 8 Prchľadne o najstarších dejinách Trenčína por. Marsina, R.: Trenčín a Matúš Čák Trenčiansky. VČ XXXI, 1982, s. 151–156.
- 9 Por. tiež: Štúdie k Slovenskému diplomatáru I/1. Historické štúdie XVI, 1971, najmä s. 89–104.
- 10 Húščava, Alex.: Najstaršie výsady mesta Trnavy. Bratislava 1939. – CDSI II, č. 44.
- 11 CDSI I, s. 131 a 134, č. 166 a 170; tamže na s. 108, č. 134 je isté totožné s č. 166.
- 12 Varsík, B.: K sociálnym a národnostným bojom v mestách na Slovensku v stredoveku. In: Štúdie zo slovenského stredoveku. Bratislava 1972, s. 302.
- 13 Podľa kronikára Šimona z Kézy vraj už uhorský kráľ Belo I. (1060–1063) nariadil, že trhy sa majú konať v sobotu; Szentpétery, E. (ed.): Scriptorum rerum Hungaricarum I, Budapest 1937, s. 180; vyskytujú sa aj názory, že trhy konať v sobotu (namiesto nedele) nariadil až Ladislav I. (1077–1095).
- 14 Príjmy uhorského kráľa z výnosu baní v Banskej Štiavnici už r. 1217 dosahovali alebo aj prevyšovali 300 hrivien striebra ročne (čo prirodzene predstavuje iba výšku dane odvádzanej kráľovi, t. j. len zlomok – najviac desatinu – skutočnej produkcie); CDSI I, s. 173, č. 220.
- 15 Mencl, V.: Středověká města na Slovensku. Bratislava 1937, s. 49–52. Problematikou starého mesta v Banskej Štiavnici sa doteraz najobširnejšie zaoberal Jankovič, V.: O starom meste v Banskej Štiavnici. Zb. SNM 61 – História 7, Bratislava 1967, s. 73–90.
- 16 CDSI II, č. 491 a 536.
- 17 G. Fejér (ed.): Codex diplomaticus Hungariae (ďalej CDH) V/2, s. 308–309; jej originál je v Maďarskom krajinškom archíve v Budapešti (DL 923).
- 18 Nie je vylúčené, že základné privilegium dostala Banská Štiavnica už v r. 1237–1238; por. CDSI II, č. 31*.
- 19 Severini, J.: Epitome Schemnicii gemino Augustorum adventu gloriosi (1764); vyšlo až spolu s Commentatio historica de veteribus incolis Hungariae Cis-Danubianae a Morava amne ad Tibiscum porrectae. Sopron 1767, na s. 110–122; cit. opis je na s. 112.
- 20 K starším dejinám Levoče por. monografiu Suchý, M.: Dejiny Levoče I. Košice 1974, najmä s. 29 a nasled.
- 21 Podľa kroniky Joachima Leibitzera bola (nová) Levoča postavená r. 1245; Wagner, C. (ed.): Analecta Seepusii II, Viennae 1774, s. 47; por. k tomu aj Suchý, M.: c. d., s. 48, pozn. 3. Podrobne podľa tradície opisuje založenie mesta Levoče k r. 1245 vo svojej kronike Caspar Hain; Bal, J.–Förster, J.–Kauffmann, A. (edd.): Hain Gaspár Lőcsei kronikája. Levoča 1910–1913, s. 10–11.
- 22 Javorský, F.: Záchranný výskum románskeho kostola v Levoči. Študijné zvesti AÚ SAV, 19, 1981, s. 97–112.
- 23 O najstarších dejinách Košíc por. Halaga, O. R.: Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc. Košice 1967, najmä s. 7–19. K najstarším dokladom na Košice. Varsík, B.: Osídlenie košickej kotliny I, Bratislava 1964, s. 155 a nasled.; údajný najstarší doklad o udelení výsad Košiciam už r. 1202, vyskytujúci sa v staršej odbornej literatúre, považuje B. Varsík za nehodnoverný.
- 24 CDSI I, s. 259, č. 366; por. aj Varsík, B.: Osídlenie Košíc. Hist. časopis VII, 1960, s. 557 a nasled.
- 25 CDSI II, č. 286.

Zusammenfassung

Die ältesten Städte der Slowakei im Lichte der historischen Quellen

Als älteste Städte der Slowakei haben alle früheren und heutigen Städte zu gelten, von denen man auch nach erhalten gebliebenen historischen Belegen annehmen darf, daß sie bereits vor dem 13. Jahrhundert städtische Funktionen erfüllt haben.

Man kann kaum voraussetzen, daß neue, noch unbekannte historische Belege für das 11.-12. oder die erste Hälfte des 13. Jahrhunderts gefunden werden. Der Geschichtsforscher wird also in dieser Hinsicht von der analytischen Untersuchung und neuen Interpretation bereits bekannter historischer Quellen mehr zu erwarten haben, bei denen er sich auf Beobachtungen und Vergleiche mit der Lage und den Forschungsergebnissen in anderen Gebieten stützen kann. Deshalb fällt der mittelalterlichen Archäologie eine wichtige Rolle zu, deren Möglichkeiten bei der Entdeckung neuer, bisher unbekannter Tatsachen aussichtsreicher erscheinen können als jene der Geschichtsforschung. Jedes auch nur teilweise Ergebnis der mittelalterlichen Archäologie wird in diesem Sinn eine wichtige Ergänzung der Kenntnisse von unseren alten Stadtagnglomerationen bedeuten.

Bei der archäologischen Untersuchung von Städten hat man sich von der alten Vorstellung einer Stadtgründung „auf grünem Rasen“ zu befreien und sollte die Entstehung von Städten nicht mechanisch mit der Erteilung von Privilegien verbinden, als hätte sich erst von deren Zeitpunkt an eine beachtliche Aktivität des städtischen Lebens entwickelt. Heute weiß man auch nach rein historischen Dokumenten und Indizien einwandfrei, daß der Erteilung von Privilegien an die bedeutendsten slowakischen Städte eine längere Entwicklung vorhergegangen ist, in deren Laufe die betreffenden Siedlungsagglomerationen die Funktion eines Zentrums regionaler oder auch überregionaler Bedeutung erfüllt haben. Bei solchen nachweisbar alten Agglomerationen ist es richtiger, die Erteilung von Privilegien und damit die rechtliche Entstehung einer privilegierten Stadt nur als Entstehung einer neuen privilegierten Rechtseinheit im Rahmen oder bei einer bereits bestehenden Siedlungsagglomeration aufzufassen.

Der Autor behandelt dann konkret Nitra und Bratislava, wo auch die bisherige archäologische Forschung eine Menge von Belegen erbracht hat, dann Trnava, Trenčín, Banská Štiavnica, Levoča und Košice.

Nitra ist auch nach den historischen Belegen die älteste (erste Nachricht vom Bischofssitz aus dem Jahr 880) und bis an die Wende des 12. und 13. Jahrhunderts auch die wichtigste und größte Stadt der Slowakei gewesen. Nach den bisherigen archäologischen Untersuchungen wissen wir von dieser Stadt für das 9. Jahrhundert mehr als für die Zeit vom 11. Jahrhundert bis in die Mitte des 13. Jahrhunderts. Noch gegen Ende des ersten Drittels des 14. Jahrhunderts gab es in Nitra außer der Bischofskathedrale, dem großen Benediktiner- und Franziskanerkloster fünf Pfarrsprengel. Um die Mitte des 13. Jahrhunderts existierten neben der Burg und Vorburg die privilegierte Stadt und drei weitere sogenannte Jurisdizien (rechtlich selbständige Einheiten). Geschichtliche Stützen für weitere archäologische Forschungen könnten eingehende Untersuchungen vom Angaben der Urkunde aus dem Jahre 1247/1248 bringen.

Bratislava ist bereits am Beginn des 10. Jahrhunderts schriftlich belegt, als Marktstätte schon um die Mitte des 12. Jahrhunderts. Das vereinigte Kapitel und die Probstei-Kirche des hl. Erlösers übersiedeln bereits anfangs des 13. Jahrhunderts in die „burgus“ genannte Stadt. Nach historischen Daten des 13. Jahrhunderts war demnach der Raum von Bratislava auch eine Siedlungsagglomeration.

Trenčín ist in Chroniken schon für die zweite Hälfte des 11. Jahrhunderts belegt, und war an der Wende des 10. und 11. Jahrhunderts Sitz einer Wag genannten Provinz und eine wichtige Festung an der Grenze des ungarischen, tschechischen und polnischen Staates. Trenčín stellte nachweisbar schon am Beginn des 12. Jahrhunderts eine Siedlungsagglomeration vor, in der die bedeutendsten Kircheninstitutionen der Slowakei (das Bistum Nitra und die Abtei Zobor) Güter besaßen.

Auch Trnava nahm den Charakter einer Stadt an, noch als die Siedlung ihre ersten Privilegien erhielt (1238). Sicherlich existierten hier schon an der Wende des 12. und 13. Jahrhunderts nebeneinander die alte slawische Siedlung (Trnava) und die Kaufmannsiedlung mit regelmäßigen samstäglichem Wochenmärkten (Sobota).

Banská Štiavnica war zweifellos bereits an der Wende des 12. und 13. Jahrhunderts ein wichtiges Montanzentrum. In der dortigen „neuen“ Stadt standen schon etwa im ersten Drittel des 13. Jahrhunderts eine große Pfarrkirche und eine Dominikanerkirche. Nach den bis in das 18. Jahrhundert (1764) erhalten gebliebenen architektonischen Überresten zu schließen war die Alte Stadt in nordsüdlicher Richtung 500 Schritt lang und zur Gänze mit Mauer und Graben umgeben; sie besaß zwei Plätze und fünf befestigte Türme.

Levoča, das Zentrum der Zipser Sachsen, erfüllte diese Funktion wahrscheinlich bereits seit der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts. Es handelte sich jedoch damals um Alt-Levoča, die sich in einer anderen Lage befand als die spätere mittelalterliche (seit der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts) und heutige Stadt. Diese Tatsache haben schon die archäologischen Forschungen bestätigt, die jedoch auszuweiten wären, wofür relativ gute Bedingungen bestehen, denn Alt-Levoča liegt

in einem heute unverbauten Raum. Angesichts der slawischen Herkunft des Namens kann man dort die Existenz einer alten slawischen Siedlung vor der Mitte des 12. Jahrhunderts voraussetzen.

Košice erscheint als Siedlungsagglomeration schon um das erste Drittel des 13. Jahrhunderts, also vor der Ankunft der Gäste (um das Jahr 1248?).

Die vorigen Ausführungen sollen dazu anspornen, daß die mittelalterliche Archäologie auch den ältesten Städten erhöhte Aufmerksamkeit widmen sollte; damit sind vor allem die Intravillanteile der Städte gemeint, nicht aber naheliegende Burgen, die in archäologischer Hinsicht besser untersucht wurden. Es sind anspruchsvolle Aufgaben, weil es sich mit Ausnahme von Levoča und Banská Štiavnica um heute verbaut und bewohnte Flächen handelt. Der vorliegende Beitrag will auch dazu beitragen, daß die Archäologen bei mittelalterlichen Datierungen womöglich nicht argumentieren, daß „diese oder jene Agglomeration nicht älter sein kann, weil ihr Privilegium erst aus einem bestimmten konkreten Jahr stammt“ – historische Quellen darf man eben nicht mechanisch interpretieren und jede Datierung hat sich auf konkretes Fundmaterial zu stützen.